

К. С. Нікіфоров

**РАДА У СПРАВАХ РОСІЙСЬКОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА СТОРІНКАХ
«ЖУРНАЛУ МОСКОВСЬКОЇ ПАТРІАРХІЇ»
(1943–1954 рр.)**

На матеріалах офіційного друкованого органу Російської православної церкви – «Журналу Московської Патріархії» аналізується діяльність Ради у справах Російської Православної церкви впродовж 1943–1954 рр.

Ключові слова: Рада у справах РПЦ, «Журнал Московської Патріархії», Г. Карпов, православна періодика

Одним з важливих питань вітчизняної історії є державно-церковні відносини у Радянському Союзі. Доволі оригінальними в історичній ретроспективі виглядають і спроби «союзу» Радянської держави та Російської православної Церкви. Ще до війни релігійна ситуація в СРСР не відповідала реаліям антирелігійної політики радянської влади. Так, за результатами перепису 1937 р. (який за об'єктивність було оголошено «дефективним»), а організаторів репресовано як ворогів народу) 56167 тис. осіб, тобто, 56,7% населення країни визнали себе віруючими, причому православних було 41,62 млн. осіб, що дорівнювало 42,3% населення [1, 118–119].

У період Другої світової війни нацистською окупаційною адміністрацією здійснювалися кроки на зустріч православному населенню. Так, на окупованих територіях було відкрито 9400 храмів [2, 35]. Бажаючи показати свою роль захисника православ'я та використати величезний ідеологічний потенціал Церкви, радянський уряд також робив істотні поступки Російській православної церкві (РПЦ). Зокрема керівництвом Радянського Союзу був наданий дозвіл Церкві обрати Патріарха, що відповідало реальним бажанням керівного складу Церкви.

Відновлення діяльності цього потужного механізму втілювалось у потребу постійного нагляду з боку держави, для чого їй був необхідний спеціальний орган. Ним стала Рада у справах Російської православної церкви при Раді народних комісарів СРСР, що була створена 14 вересня 1943 р. На чолі її був поставлений 45-річний кадровий співробітник НКДБ СРСР, полковник Георгій Григорович Карпов. 7 жовтня 1943 р. було затверджено «Положення про Раду зі справ Російської православної церкви при Раднаркомі СРСР» [3, 45]. Основними функціями цього органу були: попередній розгляд питань, поставлених Патріархом і які потребували рішення уряду; розробка проектів законодавчих актів з питань, що стосувалися РПЦ, винесення їх на розгляд РНК СРСР; нагляд за втіленням у життя законодавства щодо релігійних культів; інформування уряду про стан і діяльність Церкви [4, 82–83].

Питанню діяльності Ради у справах РПЦ присвячені роботи як російських (Т. Чумаченко, Ю. Гераськін, М. Одинцов), так і вітчизняних (Н. Шліхта, О. Лисенко) істориків. Згадані автори, спираючись на численні архівні джерела, всебічно реконструювали фактичний матеріал та глибоко проаналізували діяльність Ради у справах РПЦ на різних етапах її існування. Проте, поза увагою дослідників залишилися зокрема тогочасні періодичні видання РПЦ, адже як зауважив М. Блок, «одне з найскладніших завдань історика – зібрати документи, які, як він припускає, йому стануть в нагоді» [5, 41]. У контексті дослідження історії Ради у справах РПЦ одним з типів таких документів постає її тогочасна офіційна конфесійна періодика, зокрема основний друкований орган – «Журнал Московської Патріархії»

(ЖМП), який виходив друком упродовж 1931–1935 рр., а після невеликої перерви відновився в 1943 р. (з тих пір видається щомісячно).

Як і будь-яке церковне періодичне видання, ЖМП постає досить суб'єктивним джерелом і має, здебільшого, позитивну інформацію лише про свого засновника. Однак у нашому випадку видання є джерелом, яке можна назвати «ненавмисним» [5, 37]. Тобто, розкриття діяльності Ради у справах РПЦ не було основною метою часопису, тому всі штучні суб'єктивні надбавки не виглядають причетними до, аналізованої нами, проблеми. Таким чином, метою цієї статті є дослідження діяльності Ради та її уповноважених через призму авторських поглядів на матеріали ЖМП, вміщені у номерах за вересень–грудень 1943 р., вересень 1944 р. та за 1945–1954 рр. (усього 125 випусків), які у факсимільному та репринтному вигляді розміщені на офіційному сайті журналу [6] та його випусками за березень і квітень 1944 р., які наявні в особистому архіві автора.

Перша згадка про Раду у справах РПЦ зустрічається у вересневому номері за 1944 р. і пов'язана з офіційною телеграмою Г. Карпова митрополиту Миколаю (Ярушевичу), з нагоди річниці ЖМП. Там само ми зустрічаємо телеграму-відповідь від редакції журналу Георгію Григоровичу [7]. Більш розлогі факти діяльності Ради вміщені в подальших номерах часопису. Всі статті, де згадується Рада у справах РПЦ, її голова, його заступники чи місцеві уповноважені за тематикою можна умовно поділити на дві групи. До першої входять публікації, в яких описується внутрішнє церковне життя (духовна освіта в РПЦ, єпархіяльні новини, внутрішньоцерковні справи тощо). Іншу групу складають матеріали, зміст яких стосувався міжнародної діяльності Церкви (зокрема ті, що стосуються приїзду церковних делегацій до СРСР, відвідання помісних церков російським духовенством, діяльність РПЦ у справах «захисту миру»). У контексті нашої проблеми на увагу заслуговує передусім перша група статей, що дає змогу відтворити діяльність Ради у справах РПЦ відносно Православної Церкви та створює підґрунтя для подальшого вивчення її міжнародної діяльності.

До першої групи входять і статті, де описується участь Ради у справах РПЦ у внутрішньому житті останньої, наприклад, згадки про нагородження православних ієрархів та ієреїв державними нагородами. Так, у січні 1945 р., за присутності голови Ради Г. Карпова та його заступника К. Зайцева, священникам, які брали участь в обороні Москви, вручили медалі «За оборону Москви» [8], а у вересні 1946 р. відбулося масове нагородження духовенства медалями «За звитязну працю у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.» [9, 21; 10, 57; 11, 62]. Під час цих заходів завжди були присутніми голова Ради, його заступник та обласний уповноважений, які виступали від імені влади.

Крім того, ЖМП часто виступав «трибуною» для оголошень подяк і звернень Г. Карпова до православного священства, оскільки сама Рада у справах РПЦ свого друкованого органу не мала. Так, у жовтневому номері 1945 р. голова Ради висловив подяку всім духовним особам, які привітали його з нагородженням орденом Трудового Червоного Знамені [12], а у випусках за листопад 1946 та 1954 рр. Георгій Григорович висловив подяку всьому духовенству, яке привітало його, відповідно, з 29- і 37-річчям Жовтневої революції [13; 14]. Згадуються також Г. Карпов та регіональні уповноважені також і в повідомленнях щодо особливих дат для РПЦ та помісних церков, які діля на території СРСР. Наприклад, Ленінградський уповноважений А. Кушнарьов був присутнім та виголосив промову на урочисто-

му зібранні щодо ювілею митрополита Ленінградського і Новгородського Григорія [15, 3], а його челябінський колега В. Кладовий особисто вітав на залізничному вокзалі новопризначеного єпископа Челябінського Ювеналія [16, 47]. Після смерті Католикоса-Патріарха усієї Грузії Калістрата (1952 р.), від Ради у справах РПЦ та уповноваженого зі справ Грузинської православної церкви при Раді Міністрів Грузинської РСР були урочисто покладені вінки на могилу святійшого. Зі смертю Й. Сталіна (1953 р.) інтерес влади до Ради не зменшився, що відобразилося і на сторінках ЖМП. Так, у грудневому номері 1954 р. вміщено повідомлення щодо прийому головою Ради Міністрів СРСР Г. Маленковим Патріарха Олексія та Г. Карпова [17].

Невід'ємною складовою внутрішнього життя будь-якої релігійної організації є духовна освіта (професійне навчання викладачів-богословів та священнослужителів). У РПЦ остання традиційно втілюється через мережу типових вищих духовних навчальних закладів – академій і семінарій. Представники Ради у справах РПЦ добре усвідомлювали необхідність контролю за духовною освітою як «кузню свідомості» майбутніх служителів культу. Так, не залишилося поза увагою Ради відкриття пастирсько-богословських курсів в Одесі (згодом – Одеська духовна семінарія), Г. Карпов особисто направив до Одеси телеграму з привітаннями [18, 28]. Загалом, чимало статей ЖМП присвячені Духовним академіям у Ленінграді та Москві. Характерно, що у всіх статтях, присвячених цьому, так чи інакше згадується Рада у справах РПЦ та її уповноважені, а автором усіх публікацій є протоіерей, професор догматичного богослов'я С. Савинський. Так, 1945 р., за клопотанням Патріарха, Ленінградській духовній академії було виділено землю для академічного храму, що, за свідченням С. Савинського, було заслугою Г. Карпова [19]. Безпосередню участь у житті Московської академії брав і член Ради Г. Уткін, який 1946 р. навіть прочитав лекцію для її слухачів на тему: «Великий російський народ – видатна нація і керівна сила Радянського Союзу» [20, 9], а наступного року виступив перед семінаристами та викладачами з доповіддю: «1 травня – свято трудящих усього світу», що, згідно із дописувачем, було далеко не першим публічним виступом Г. Уткіна в Академії [21, 41]. Вищезгаданий факт засвідчує активну участь представника Ради у справах РПЦ в роботі духовних ВНЗ. Окрім Московської, не оминули уваги Ради Ленінградська та Київська духовні академії та семінарії. Зокрема традиційними були листи до Г. Карпова, якими керівники духовних вишів звітували щодо початку та закінчення навчального процесу. На так званих «р'ячних актах», з нагоди закінчення навчального року, завжди були присутні місцеві уповноважені або представники центрального органу, як правило, Г. Уткін [22, 46; 23, 9]. Під час відкриття Київської духовної семінарії за Г. Карпова навіть піднято тост, який закінчився співанням «многоліття» на честь голови Ради [24, 8].

Отже, Рада у справах РПЦ, в особі своїх представників, веда пильний нагляд за доктринальною підготовкою майбутніх «пастирів людських душ», а, судячи з активної участі в навчальному процесі Г. Уткіна, можна констатувати її неабияку відповідальність за цей напрям. Крім цього, можна зробити наступні висновки. Досить лояльне ставлення радянської влади до РПЦ відповідно відобразилось і на сторінках головного друкованого останньої – «Журналу Московської Патріархії». Більшість його статей, присвячених діяльності Ради, відображали напрями, в яких найбільш тісно перетиналися сфери впливу держави та церкви, в тому

числі офіційне визнання Радянським урядом трудових та військових подвигів православних священнослужителів, духовна освіта в системі РПЦ. Порівняно часто згадувалася Рада у справах РПЦ та її уповноважені, внаслідок зміни керівників єпархій, помісних церков та через відзначення пам'ятних дат для Церкви. Все це свідчить про активну роботу Ради, яка відслідковувала та миттєво реагувала на всі події, що відбувалися в тогочасному релігійному житті.

1. *Всесоюзная перепись населения 1937 г.: общие итоги: Сб. док. и мат. / Отв. ред. Ю. Поляков. – М., 2007.*
2. *Записки миссионера о жизни в Советской России // Вестник русского студенческого христианского движения. – 1936. – № 40.*
3. *Гераськин Ю.В. Возникновение и становление института уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР // Известия Алтайского государственного университета. – 2008. – № 4.*
4. *Одинцов М.И. Власть и религия в годы войны (государство и религиозные организации в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.). – М., 2005.*
5. *Блок М. Апология истории. – М., 1973.*
6. *Архив Журнала Московской Патриархии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.jmp.ru>.*
7. *К годовщине издания «Журнала Московской Патриархии» // Журнал Московской Патриархии (далі – ЖМП). – 1944. – № 9 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.jmp.ru/page/index/1944097.html>.*
8. *Вручение медалей «За оборону Москвы» // ЖМП. – 1945. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.jmp.ru/page/index/19450114.html>.*
9. *Шаповалова А. Награждение московского духовенства Русской Православной Церкви медалью «За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» // ЖМП. – 1946. – № 9 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.jmp.ru/page/index/194609502.html>.*
10. *Зернов М. Из Московской епархии // ЖМП. – 1946. – № 10 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.jmp.ru/page/index/194609502.html>.*
11. *Из Сумской епархии // ЖМП. – 1947. – № 9 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.jmp.ru/page/index/194709522.html>.*
12. *Карпов Г.Г. В редакцию «Журнала Московской Патриархии» // ЖМП. – 1945. – № 10 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.jmp.ru/page/index/194510685.html>.*
13. *Телеграмма Председателя Совета по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР Г. Г. Карпова // ЖМП. – 1946. – № 11 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.jmp.ru/page/index/194611653.html>.*
14. *В редакцию «Журнала Московской Патриархии» // ЖМП. – 1954. – № 11 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.jmp.ru/page/index/195411819.html>.*
15. *Парийский Л. К 50-летию юбилею Митрополита Григория // ЖМП. – 1947. – № 6 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.jmp.ru/page/index/194706269.html>.*
16. *Завьялов Ф. Церковное торжество в Челябинске // ЖМП. – 1947. – № 8 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.jmp.ru/page/index/194708457.html>.*
17. *Прием председателем Совета Министров СССР Г. М. Маленковым Патриарха Московского и всея Руси Алексия // ЖМП. – 1954. – № 12 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.jmp.ru/page/index/195412881.html>.*
18. *Монахов М. Открытие одесских пастирско-богословских курсов // ЖМП. – 1945. – № 10 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.jmp.ru/page/index/194510679.html>.*
19. *Савинский С. Торжество освящения храма в богословском институте // ЖМП. – 1946. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.jmp.ru/page/index/19460121.html>.*

20. Савинский С. Из жизни духовной школы // ЖМП. – 1946. – № 7 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.jmp.ru/page/index/194607362.html>.
21. Савинский С.В. Московские Православные Духовные Академия и Семинария в 1946/1947 учебном году // ЖМП. – 1947. – № 7 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.jmp.ru/page/index/194707351.html>.
22. Осипов А. Ленинградские Православные Духовные Академия и Семинария // ЖМП. – 1947. – № 7 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.jmp.ru/page/index/194707371.html>.
23. Осипов А. Годовой праздник Ленинградских духовных школ // ЖМП. – 1948. – № 12 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.jmp.ru/page/index/194812955.html>.
24. Афонский С. Открытие Киевской Духовной Семинарии // ЖМП. – 1947. – № 6 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.jmp.ru/page/index/194706272.html>.

Nikiforov K.S. The Council for the Affairs of the Russian Orthodoxy Church on the pages of «Moscow Patriarchate Journal» (the 1943–1954th). In the article on the materials of the Russian Orthodox Church official organ – «Moscow Patriarchate Journal», the activities of the Council for the Russian Orthodox Church Affairs in the 1943–1954th years.

Key words: Council for the Affairs of the ROC, «Moscow Patriarchate Journal», Н. Карпов, Orthodox periodicals

Л. І. Капітан

РЕФОРМАТСЬКА ЦЕРКВА ЗАКАРПАТТЯ У КОНТЕКСТІ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ПОВОЄННИХ РОКІВ

Розкрито особливості політики радянської адміністрації повоєнних років відносно Реформатської церкви Закарпаття, яка для угорців краю в контексті впроваджуваних Кремлем денационалізаційних процесів виступала важливим етноконсолідуючим чинником.

Ключові слова: Реформатська церква, Закарпаття, радянська влада, повоєнні роки

Зі здобуттям Україною незалежності, стало можливим об'єктивне висвітлення проблеми релігійних відносин, розкриття масштабів репресій та переслідувань віруючих, повноцінний опис життя та побуту релігійних сектантських громад у Радянському Союзі 1940–50-х рр. Тенденційно негативна оцінка радянською історіографією процесу відродження церковно-релігійного життя змінилася й сьогодні вона відрізняється більш широким спектром поглядів, зокрема на стосунки держави та протестантської релігії [1–8]. Метою цієї статті є аналіз особливостей політики радянської адміністрації повоєнних років відносно Реформатської церкви Закарпаття, яка для угорців краю, в контексті, впроваджуваних Кремлем, денационалізаційних процесів виступала важливим етноконсолідуючим чинником.

На початок 1945 р. закарпатські реформати, які переважно були угорцями, мали 91 церкву, яку обслуговували 76 пасторів. Кількість віруючих обраховувалася приблизно у 40–60 тис. осіб, які проживали переважно в Ужгородському, Берегівському, Виноградівському й Мукачівському округах. До моменту приєднання до СРСР та УРСР, реформатські громади регіону входили до складу Генеральної Ради Угорської реформатської церкви [9, 29], а з приєднанням до СРСР, почали відбуватися зміни в організаційній структурі й управлінні реформатських громад Закарпаття. Так, брутальним втручанням у внутрішнє життя Реформатської церкви влада вирішила питання щодо глави церкви (законно обраний єпископом С. Дьорке «добровільно» зрікся посади, а берегівський «намісник» Д. Барі був офіційно

поінформований, що залишається «старшим Реформатської церкви») [10, 131–134].

Питання діяльності реформатських громад і служителів перебувало на особливому обліку всіх рівнів керівництва апарату РСРК. Зокрема у розгорнутому настановному листі до Ужгорода від 22 березня 1947 р. керівник РСРК по УРСР П. Вільховий зобов'язав обласного Уповноваженого РСРК «роз'яснити» неприпустимість будь-яких нарад, конференцій та індивідуальних роз'їздів пасторів по громадах без санкції, взяти на облік усіх пасторів цієї церкви й особливо ретельно вивчити «групу С. Дьорке». Лише з отриманням усіх належних інформаційних матеріалів, апарат республіканської РСРК мав вирішити питання реєстрації або нерезстрації громад Реформатської церкви [10, 134зв.].

9 червня 1947 р. С. Лямін-Агафонов (обласний Уповноважений РСРК) отримав від керівництва чергової директиви «по роботі» з Реформатською церквою Закарпаття. Увага зверталася на необхідність докладного з'ясування особистості кожного реформатського пастора, складання докладної характеристики кожної парафії, з'ясування кількості й якості парафіяльного активу, складу парафіяльних комітетів, «політичного» обличчя його членів, щомісячного утримання пастора (грошима й натурою), наявності чи відсутності при реформатських церквах громадських організацій віруючих для молоді, жінок і дітей. Лише після отримання цієї докладної інформації вважалось можливим повернутися до питання щодо «оформлення керівництва церкви») [10, 146].

Практично синхронно з вищезгаданими «настановами», впродовж 2 червня – 17 липня 1947 р. у Закарпатті зі спеціальною місією перебував член Всесоюзної Ради євангельських християн-баптистів (ВРЄХБ) І. Іванов. Його подорож була ініційована Головою Генеральної Ради Угорської реформатської церкви Л. Ревасом. Оскільки на той час налагодилася співпраця між Союзом баптистів Угорщини й Генеральною Радою Угорської реформатської церкви, автор звернення не вбачав серйозних перешкод й для такої співпраці в СРСР [3, 651–652]. Зрештою, заохочувала до цього й нещодавня успішна місія до Закарпаття членів ВРЄХБ О. Карєва та А. Андріїва, внаслідок якої на об'єднаній конференції баптистів та вільних християн (дарбистів) Закарпаття 22–24 лютого 1946 р. у Мукачеві було ухвалено увійти до складу ВРЄХБ [11, 389]. Однак місія І. Іванова була нелегкою, оскільки керівний орган євангельських християн-баптистів умовою конструктивної співпраці з реформатами висував цілковите юрисдикційне підпорядкування останніх ВРЄХБ. Не було одностайності й серед самих реформатських пасторів. Крім того, відідини Закарпаття емісаром ВРЄХБ викликали негативну реакцію владних структур [3, 652–653; 12].

Позицію офіційного Києва висловив П. Вільховий. У його інформаційному звіті за жовтень–грудень 1947 р., датованому 2 лютого 1948 р., виокремлено спеціальний розділ (з характерною для апарату РСРК плутаниною *реформатів з «реформаторами»*) – «Церков реформаторов (кальвіністов) сливать с ЕХБ целлесобразно» («Церкву реформатів (кальвіністів) зливати з ЄХБ недоцільно... Процеси, що відбуваються у внутрішньому житті реформатської церкви, говорять про те, що цю церкву слід тримати, так би мовити, «під скляним ковпаком», а не ховати за ширму євангельських християн-баптистів») [14, 33–35].

20 квітня 1948 р. Голова Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР І. Полянський, на підставі відповідних інформацій своїх підлеглих в УРСР, спрямував до Києва чергові настанови щодо Реформат-